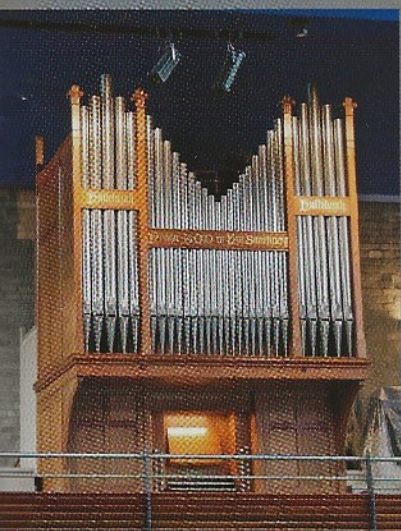

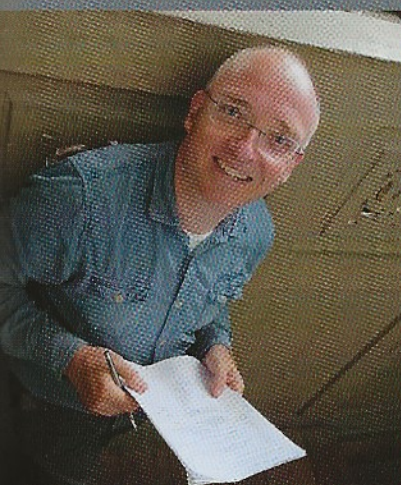
De Orgelvriend

Samenwerking Elbertse - Verschuieren

Immanuelkerk Groningen

Interview Rogier van Dijk (2)

Alphen aan den Rijn, Adventskerk

Steinmeyer-orgel Alphen aan den Rijn klinkt als herboren

Op zondag 25 oktober jl. werd tijdens de ochtenddienst het geres- taureerde Steinmeyer-orgel in de Hervormde Adventskerk in Alphen aan den Rijn opnieuw in gebruik genomen. Op vrijdag 30 oktober gaf vaste organist Simon Stelling er het eerste concert op, dat zonder publiek via een livestream werd uitgezonden. Zowel de organist als de Stichting Vrienden van de Adventskerk hadden zich de heringebruikneming heel anders voorgesteld. Daniel Roth, die het openingsconcert zou verzorgen, kon vanwege de coronacrisis niet komen en ook de andere activiteiten zoals het Escaperoom-spel en de 'Orgel-jukebox' moesten worden afgeblazen. Maar over één ding is iedereen blij: dat de restauratie is afgerond en dat het eindresultaat geweldig is. Het orgel klinkt misschien wel beter dan het ooit geklonken heeft.

Nadat voorgaande kerkgebouwen in 1619 en in 1916 waren afgebrand, startte men in 1920 met de bouw van een nieuwe kerk waarin ruimte moest zijn voor 1200 zitplaatsen. De Scheveningse architect W.Ch. Kuijper jr. (1879-1961), wiens ontwerp van de Nieuwe Badkapel in Scheveningen indruk had gemaakt op het kerkbestuur, kreeg de opdracht. De eerste steen werd gelegd op 11 april 1921 door ds. N.G. Veldhoen die het gebouw ruim een later, op 13 juli 1922, kon inwijden. Het werd een rijk uitgevoerde kerk in de vorm van een Grieks kruis, met op een van de hoeken een monumentale, 40 meter hoge toren. Voor de inrichting van de kerk bracht een actieve groep gemeenteleden, verenigd in het Orgelfondscomité, gelden bijeen om het ontwerp voor een orgel en preekstoel in combinatie met een doophek uit te laten voeren. Ook de luidklokken en kroonluchters kwamen er met hulp van het Orgelfonds.

De Adventskerk in Alphen aan den Rijn op een ansichtkaart uit de jaren '60.

DE ORGELKEUZE

Voor de bouw van een orgel liet men zich adviseren door de Nederlandsche Klokken- en Orgelraad onder leiding van de Utrechtse Dom-organist dr. Johan Wagenaar. Een vijftiental orgelmakers in binnen- en buitenland werd gevraagd offerte uit te brengen, onder wie prominente bouwers als Mutin (Parijs) en de Duitse firma's Sauer (Frankfurt), Steinmeyer (Öttingen) en Walcker (Ludwigsburg). Van de Nederlandse orgelbouwers werden o.a. Sanders en De Koff uit Utrecht en de firma Dekker uit Goes benaderd. Opmerkelijk was het voorstel van de NKO om het orgel mechanische sleepladen te geven en een winddruk van maximaal 80 mm WK. Waarschijnlijk was deze wens ingegeven door de publicaties van Albert Schweitzer en zijn medestanders, die vóór de Eerste Wereldoorlog al pleitten voor het invoeren van 18e-eeuwse bouwwijzen.

In de vergadering van 28 februari 1922 besloten het Orgelfondscomité, de adviseurs en de kerkvoogdij de opdracht te gunnen aan de firma G.F. Steinmeyer & Co. Hoewel het kerkbestuur een voorkeur voor een Nederlandse orgelbouwer had uitgesproken, was de offerte van Steinmeyer dermate volledig en vertrouwenwekkend dat men unaniem voor deze orgelbouwe koos. De geoffreerde prijs van f 11.000,- toonde bovendien een uitstekende prijs-/kwaliteitsverhouding. Dat was mogelijk doordat de Duitse mark sterk gedevalueerd was. De firma liet wél weten dat het bedrijf niet meer was ingericht op de bouw van mechanische sleepladen; ze wist de NKO ervan te overtuigen dat de door de raad opgestelde dispositie, die geheel de stijl van de 19e-eeuwse Duitse orgelbouw ademde, eerder vroeg om registrercancelladen en pneumatische tractuur dan om 18e-eeuwse techniek. Uiteindelijk werd voor een pneumatisch systeem met Taschenladen gekozen. Voor het kerkbestuur was dat

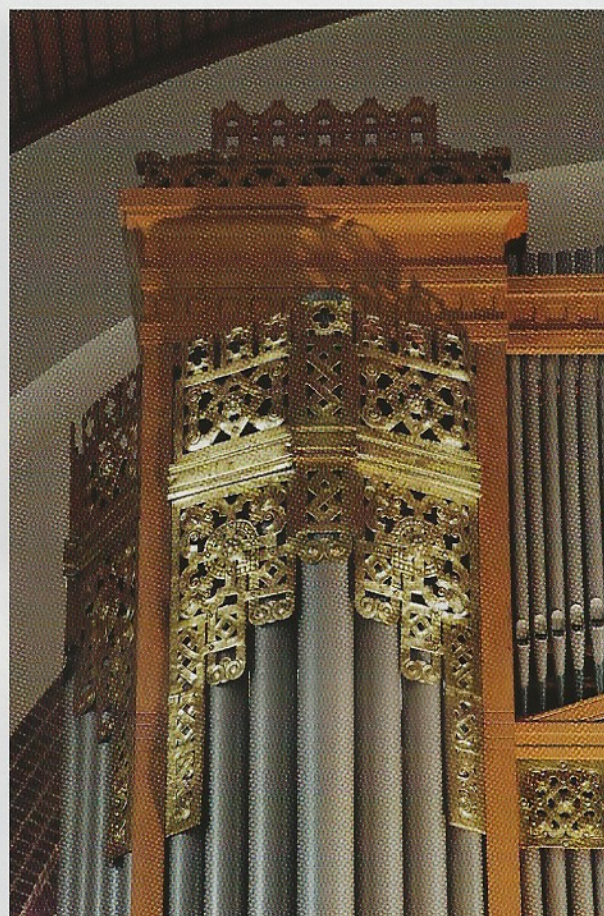
GERCO SCHAAP
Tekst en fotografie,
tenzij anders vermeld

Het interieur van de Adventskerk vóór de herinrichting van de kerk.

Messing ornamentiek aan de zijtoren.

geen punt, aangezien “een bekwaam organist die het verschil tussen beide systemen zou merken in Alphen toch niet te vinden was” ... Opmerkelijk is verder dat de NKO en Steinmeyer het erover eens werden dat beide manualen van het orgel een zwelkast kregen. Uit correspondentie blijkt verder dat de geplande Kornett 8' op Manuaal I werd gewijzigd in een Gemshorn 8' (“Silbermann-Mensur”).

Waarom kreeg ook het hoofdklavier van het orgel in Alphen een zwelkast? Een mogelijk antwoord daarop vinden we in een rapport over de speeltafel van het Alphense orgel dat prof. Hans Fidom in 2014 opstelde in opdracht van de Kerkrentmeesters van de Protestantse Gemeente in Alphen aan de Rijn. Hij schrijft daarin:

Het is denkbaar dat opus 1315, een tweeklaviers orgel met 31 registers, in 1921 gebouwd voor het Primus Palast in Berlijn, de inspiratiebron was. Dit orgel diende als bioscoop- en dansor-

gel, en moest dus maximaal expressief zijn. Het was daarom voorzien van vier zweltreden: Manuaal I, Manuaal II en het Pedaal stonden elk in een zwelkast; de Vox Humana van Manuaal II had bovendien een eigen zwelkast. Dat bij de bouw van het Alphense orgel aan Berlijn is gedacht, wordt ondersteund door het gegeven dat het orgel in Alphen een even grote collectie speelhulpen kreeg als het Berlijnse instrument – andere kerkorgels van dit formaat werden door Steinmeyer op dit punt vaak wat minder rijk uitgerust.

De orgelkast, eveneens ontworpen door W.Ch. Kuijper jr., kreeg de vorm van een kubus. Bijzonder aan het front is dat de zijtoren ‘de hoek om’ gaan. Kuijper paste deze vorm met zijfronten in 1926 nogmaals toe, in vereenvoudigde vorm, bij het P. van Dam-orgel in ‘zijn’ Nieuwe Badkapel in Scheveningen. Beide ontwerpen zijn terug te voeren op de door H. Baanders ontworpen kast voor het Dalstein & Haerpfher-orgel in de

v.m. Nieuwe Walenkerk in Amsterdam (nu in Budel). De keuze voor de kubusvorm als kastmodel was voor de klankontwikkeling even relevant als de techniek van het orgel, aldus Hans Fidom in de brochure die ter gelegenheid van de recente heringebruikneming verscheen. “Bij orgels als dit gaat het er niet om de klank direct uit te stralen, maar die eerst zorgvuldig in de orgelkast te mengen. Dit vraagt een diepe orgelkast.”

“GEBREKEN IN DEN SPEELAARD”

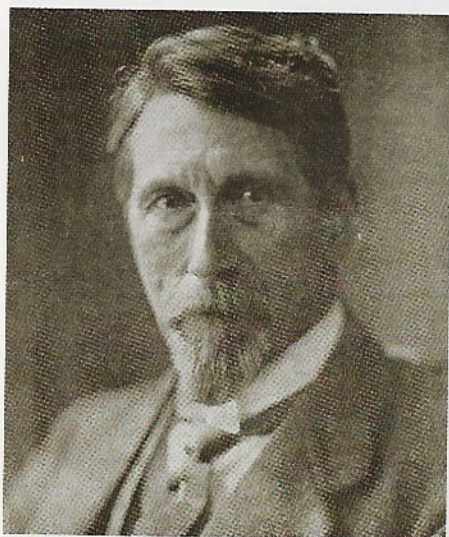
“En zo werd dus in een eenvoudig provincieplaatsje een groot orgel geplaatst volgens pneumatisch systeem met 36 registers, en met een uiterst moderne, vrijstaande speeltafel, voorzien van talloze speelhulpen”, schreef Simon Stelling in *De Orgelvriend* van september 1986.

De inwijding van het orgel vond plaats op 24 januari 1923 door Johan Wagenaar met op het programma onder meer Bachs *Toccata en Fuga d-Moll* en *Sonate II* van Mendelssohn

Bartholdy. "Volgens berichten uit die tijd konden velen de ogen niet droog houden toen zij na zeven jaar tobben met harmoniums in noodkerken weer een echt orgel konden horen", aldus Stelling in zijn artikel.

Adviseur Johan Wagenaar was niet in alle opzichten tevreden over het nieuwe orgel, met name niet over de speelaard. Dat blijkt uit correspondentie die hij voerde met de Hervormde Gemeente van Amsterdam inzake de bouw van een orgel voor de Prinsessekerk door de firma Steinmeyer. In een brief van 18 april 1923 meldt hij dat zijn oordeel over het Alphen orgel "nog niet geheel gevestigd is":

Dr. Johan Wagenaar (1862-1941). Foto uit 'De Prins'

Bij het eerste onderzoek, gehouden door den Ned. Orgel- en Klokkenraad waarvan ik ook deel uitmaak, leek ons het orgel goed.

Bij twee concerten, die ik daarna te Alphen gaf, toonde het instrument gebreken in den speelaard die het concerteeren zeer lastig maakte. Ik constateer hierbij echter dadelijk dat het instrument voor de gewone dienst goed voldeed, koraalspel en fantasie gingen er zeer goed op.

Maar, om op het gebrek in den speelaard terug te komen: De orgelfabrikant beweert dat ik daaraan wenen moet en, dat de akoustiek van de Alphensche Kerk voor een groot deel schuldig is aan het gebrek dat mij hinderde.

Daarom schort ik mijn oordeel op, tot-

'Aan de vele reparaties in dit orgel kon je zien dat dit instrument nooit echt serieus genomen is'

dat ik een tweede orgel van dezelfde firma, dat in Hilversum gebouwd wordt, gezien en bespeeld zal hebben.

Wagenaar doelt hierbij op het orgel dat de firma Steinmeyer op dat moment bouwt voor de Clemens Maria Hofbauerkerk aan de Bosdrift in Hilversum. Door de "buitengewone omstandigheden" in Duitsland heeft de bouw daarvan vertraging opgelopen. Enkele maanden later echter, op 16 juni, schrijft Wagenaar:

Het nieuwe orgel van de firma Steinmeyer te Ottingen, gebouwd in de R.K. Kerk te Hilversum (...) in het Bloemenkwartier, is, wat acoustiek betreft, zeer gunstig te noemen en nu heeft dit orgel, in tegenstelling met dat te Alphen, zeer voldaan. Het schijnt mij, naar aanleiding van dit onderzoek, dat de onaangename speelaard v/h orgel te Alphen dus wel op rekening is te brengen van de ongunstige acoustische omstandigheden te Alphen, zoals mij vroeger de heer Steinmeyer verzekerde.¹

Klachten over de trage speelaard zullen van tijd tot tijd terugkeren.

REVISIE 1961

In de loop der jaren ontkomen kerk en orgel niet aan het nodige onderhoud. Op zeker moment worden ze zelfs met sloop bedreigd. In 1960 is het Steinmeyer-orgel aan revisie toe. De Orgelcommissie van de Nederlandse Hervormde Kerk brengt een rapport uit waaruit de geringe waardering voor dit orgeltype in die tijd spreekt:

Ons oordeel over uw orgel kan, noch in technisch, noch in artistiek opzicht gunstig zijn. Wij achten het besteden van belangrijke bedragen aan het instrument niet verantwoord.

Het advies is om het instrument door een nieuw mechanisch orgel te vervangen. Aangezien er echter geen budget is om de geadviseerde vervanging te realiseren, worden de meest noodzakelijke reparaties in 1961 uitgevoerd door de firma J. de Koff & Zn. te Utrecht voor een bedrag van f 8.533,-. Niet bekend is of de jaloezieën voor Manuaal I en Manuaal II bij die gelegenheid zijn verwijderd (maar gelukkig wel opgeslagen) en de toonhoogte is verhoogd van $a^1 = 435$ Hz naar $a^1 = 440$ Hz, of dat dit al eerder heeft plaatsgevonden.

HERSTEL 1983

In de jaren 1974-1975 wordt het interieur van de kerk ingrijpend gereviseerd. De rechte houten banken worden vervangen door meer gerieflijke houten stoelen die in een halve cirkel rond het liturgisch centrum worden geplaatst. De gaanderijen aan de noord- en zuidzijde worden verwijderd. Deze renovatie heeft een gunstig effect op de akoestiek van de kerk.

In 1975 wordt de nog jonge Simon Stelling tot organist van de Advents-kerk benoemd. Hij heeft vanaf het begin veel affiniteit met het Steinmeyer-orgel en maakt zich sterk om het instrument, dat sinds de verbouwing minder goed functioneert, te laten restaureren. In het besef dat de Hervormde Orgelcommissie 'zijn' orgel niet op waarde weet te schatten, weet hij de kerkvoogdij van hervormd Alphen toch te overtuigen van de noodzaak tot restauratie. In 1983 krijgt de firma Vermeulen uit Alkmaar opdracht het orgel te herstellen; als adviseur wordt Dirk Jansz. Zwart in de arm genomen, die het instrument "van goede kwaliteit" vindt. De windladen en de pneumatische tractuur worden gerepareerd, van de

¹ Brieven Johan Wagenaar d.d. 18 april en 16 juni 1923, Stadsarchief Amsterdam, Archief Hervormde Gemeente, map Prinsessekerk.

in het verleden verwijderde zwelja-loezieën worden die van Manuaal II opnieuw aangebracht. Manuaal I en Manuaal II worden uitgebreid met respectievelijk een Cornet en een Nasard 3'. Om de uitbreiding ook op de speeltafel te kunnen realiseren, wordt de crescendoklok van zijn oorspronkelijke positie (tussen de registertuimelaars van Manuaal I en Manuaal II) verplaatst naar een plek links van de manualen, waarmee de logica die achter de indeling van de speeltafel zit, feitelijk wordt verstoord.

Op 8 februari 1984 wordt het instrument onderworpen aan een eindkeuring door twee leden van de Hervormde Orgelcommissie. In hun Eindrapport concluderen zij: *De werkzaamheden zijn door de firma Vermeulen zorgvuldig uitgevoerd, zoals bleek bij de bespeling en beschouwing van het inwendige. De traktuur funktioneert, naar de maatstaven van het pneumatische systeem, tamelijk direct. De nieuwe registers zijn passend in het oude werk.*

De commissie voegt eraan toe: *In het algemeen werden en worden orgels uit die periode in artistiek en technisch opzicht niet hoog gewaardeerd en dientengevolge vervangen. Er is sprake van een historische daad dat Uw College anders beschikte. Een instrument dat typisch is voor de duitse industriële orgelbouw uit de twintiger jaren is daardoor weer geruime tijd in functie. In vergelijking met de producten van de nederlandse orgelbouw uit die dagen, die goeddeels bestond uit assemblage van duitse fabrieksonderdelen, mag dit orgel hoger worden gekwalificeerd.*

De commissie kan het echter niet laten op te merken: *De typering van het orgel als een romantisch instrument is ongenueanceerd, zo men deze typering wil handhaven moet gesproken worden van een laatste uitloper der romantische orgelbouw. Als het instrument uit het kader der twintiger jaren wordt gehaald en vergeleken met orgels uit de bloei-periode der romantische orgelbouw (± 1850 - ± 1880) dan kan slechts worden*

Speeltafel (na restauratie) en zijtoren.

vastgesteld, dat de principes uit die tijd op een genivelleerde wijze gestalte zijn gegeven. Het orgel ontleent zijn expressie aan de diversiteit der orkestraal getinte klankkleuren, vooral als die in korte tijd de revue passeren, zeer karakteristieke stemmen die langer boeien ontbreken. (...)

De werkelijk artistieke waarde van het instrument blijft voor ons dan ook discutabel. Voor de verzorging van het kerkelijk orgelspel op een bij de 18e eeuwse traditie aansluitende wijze is het orgel minder geschikt.

Wanneer Simon Stelling het anderhalf A4 omvattende rapport onder ogen krijgt, neemt hij er "met zeer grote verbazing" kennis van. Hij schrijft een brief van vijf kantjes aan de commissie waarin hij zijn bezwaren tegen de in het rapport verwoorde zienswijze uiteenzet en de kwaliteiten van het orgel onderstreept met voorbeelden uit de muziekpraktijk in de Adventskerk. "Artistiek gezien wordt dit orgel hoog gewaardeerd!"

RESTAURATIE 2020

In de jaren die volgen ontstaat er in de orgelwereld steeds meer begrip van en waardering voor orgels uit de periode ca. 1880 - ca. 1940. Helaas komt die ontwikkeling te laat voor het grootste Steinmeyer-orgel dat ons land heeft gekend, het orgel van de voormalige Prinsessekerk in Amsterdam (III/P/39). Voor dit instrument, dat zijn bekendheid vooral dankt aan de radio-orgelbespelingen van Piet van Egmond, wordt geen andere bestemming gevonden; het wordt in 1982 in gedeelten aan particulieren verkocht waarna de kerk wordt afgebroken.

Het Steinmeyer-orgel in Alphen is een gunstiger lot beschoren. Dankzij de tomeloze inzet van Simon Stelling krijgt het instrument ook buiten Alphen steeds meer bekendheid. Daarnaast neemt met de jaren ook de waardering voor dit orgeltype toe en komt er steeds meer begrip voor en kennis van de stijlprincipes volgens welke dit instrument is gebouwd. In de afgelopen jaren heeft Flen-trop Orgelbouw, die het orgel in onderhoud heeft, de 'Taschen' van Manuaal II, de 16'-pedaalladen en de frontladen vervangen. Na verloop van tijd wordt duidelijk dat de 90 jaar oude speeltafel dringend aan restauratie toe is. Prof. Hans Fidom – hij wijdde in 2006 al eens een 'orgelportret' aan het Alphen orgel in zijn boekje *Miskend, verguisd & afgedankt - Nederlandse orgels uit de vroege 20ste eeuw* – wordt om advies gevraagd. In opdracht van de kerkrentmeesters stelt hij een eerste rapport over de speeltafel op met daarin een *Plan van Aanpak*. De uitvoering wordt toevertrouwd aan Seifert Orgelbau in Kevelaer, die er in januari 2016 aan begint. Deze deelrestauratie brengt echter niet het gewenste resultaat. Duidelijk wordt dat aan een algehele restauratie van het orgel niet valt te ontkomen. Adviseur Fidom wordt gevraagd een rapport over de staat van 'het orgel zelf' uit te brengen; in juni 2016 komt hij met een *Aanvullend rapport* met daarin een uitgebreid plan van aanpak.

Besloten wordt dan 'door te pakken' en het instrument in zijn geheel te restaureren. Het orgel is een complex geheel van delen die verband houden met elkaar; wanneer één deel (bijvoorbeeld de speeltafel) niet goed functioneert, kun je het andere deel niet in optimale staat brengen. Dat geldt ook voor de windhuishouding: als de winddruk niet goed is, spreekt het pijpwerk niet optimaal aan. Over de resultaten van een tussentijdse deelrestauratie van de 8-voets pedaallade door Elbertse Orgelmakers is men in Alphen dermate tevreden dat de restauratie van het gehele orgel aan de Soester orgelmakerij wordt opgedragen.

"Aan de vele reparaties in dit orgel kon je zien dat dit instrument nooit echt serieus genomen is", vertelt Bert van den Heuvel van Elbertse Orgelmakers. Het is ook te zien aan pijpwerkfoto's in Fidoms aanvullend rapport. Doordat de toonhoogte in de jaren '60 op $a^1 = 440$ Hz was gebracht, de standaard toonhoogte die vrijwel alle orgels in die tijd hadden of kregen, waren stemrollen van de metalen pijpen tot het uiterste naar beneden gerold en waren stemschuiven van de houten pijpen zo ver omlaag geschoven dat ze niet verder konden. Verder was er veel stemschade te zien aan bovenranden van pijpen en waren er onderdelen vastgezet met sellotape. Veel van de kartonnen windkanalen naar de frontladen en naar de diverse relais waren vervangen door westaflex slangen die de energie van de wind niet volledig doorgeven en de wind enigszins onrustig maken. Verder was het

Bert van den Heuvel (Elbertse Orgelmakers) bij het kleinere pijpwerk van Manuaal I bij de start van de restauratie. Achter hem de frontprestanten.

instrument behoorlijk vervuild.

SPEELTAFEL

Begonnen werd met de restauratie van de speeltafel. Dit is immers het centrale deel van het orgel van waaruit alles geregeld wordt door middel van pneumatiek. Winddruk uit de balgen wordt gebruikt om de bewegingen van de toetsen en registerwippers te vertalen in bewegingen van ventielen in het orgel. Belangrijk detail: pneumatiekbuizen transporteren geen wind maar een winddruppel. (De werking van de pneumatiek in het orgel van Alphen is schematisch en vereenvoudigd weergegeven in het kader op blz. 22.) In de speeltafel van Alphen moest de winddruppel langs zo veel apparaten (bijv. sub- en superoctaafkoppels) dat de kracht ervan nauwelijks toereikend was om het openen en sluiten van ventielen onder de windladen te regelen. Daarom stelde de orgelbouwer tijdens de restauratie voor om een extra relais tussen speeltafel en orgel aan te leggen. Dit apparaat zet

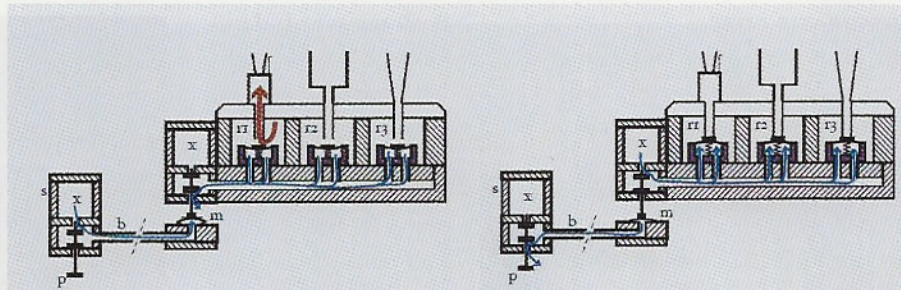
een kleine kracht om in een grotere kracht; het principe is te vergelijken met de rem- of stuurbekrachting in een auto. Het nieuwe relais staat permanent onder winddruk; via buizen komen de winddruppels vanuit de speeltafel in het relais aan. De binnenkomende winddruppel opent een ventiel in het apparaat. Achter dit ventiel staat 'verse' winddruk uit de balg klaar; open je het ventiel, dan ontstaat een veel krachtiger winddruppel in de uitgaande buis. Hierdoor reageert het orgel vlotter dan voorheen, zowel bij de aanspraak als bij de afspraak. De "gebreken in den speelaard" waar Johan Wagenaar over schreef, behoren hiermee definitief tot het verleden. Lekkages in de speeltafel werden opgeheven en oude provisorische reparaties werden nu met de juiste materialen en op de juiste manier 'overgedaan'. De registerwippers van de later bijgeplaatste stemmen kregen een plek rechts naast de klavieren en de crescendoklok kreeg zijn oorspronkelijke centrale plaats terug.

WINDDRUK EN TOONHOOGTE

Om het klinkend gedeelte van het orgel te kunnen restaureren, moest een besluit worden genomen over winddruk en toonhoogte. In 1983 was de winddruk van het orgel 85 mm WK. Overwogen is om de druk te verhogen tot 90 mm, de waarde die de NKO destijds als bovengrens had aangegeven. Bij proeven bleek echter dat de toonvorming bij deze waarde gespannen werd. Daarom is de winddruk gehandhaafd op 85 mm; bij deze druk klinkt al het pijpwerk ontspannen en spreekt het optimaal aan. Terugkeer naar de originele toonhoogte $a^1 = 435$ Hz bleek geen haalbare optie. De orgelmaker heeft kans gezien om de toonhoogte, die in de praktijk iets boven $a^1 = 440$ Hz lag, terug te brengen tot ca. $a^1 = 439$ Hz, waarbij de stemrichting van alle pijpen weer netjes hersteld kon worden.

OVERIGE WERKZAAMHEDEN

Een opvallend pluspunt bij deze restauratie is de terugkeer van de zwelinrichting voor Manuaal I. De

De werking van de pneumatiek in het orgel in Alphen aan de Rijn.

N.B.: deze tekening toont slechts het principe en geeft niet de actuele situatie in Alphen weer.

In de ruimtes x staat winddruk zodra het orgel aan staat; deze winddruk wordt gerealiseerd door de balgen van het orgel, via windkanalen die aan s verbonden zijn. Deze kanalen zijn hier niet getekend.

Tekening 1: wanneer de organist de toets aanslaat die bij de afgebeelde drie pijpen hoort (elk ervan hoort bij een ander register, hier met r1, r2 en r3 aangeduid), dan beweegt die toets in de speeltafel piston p naar beneden. Daardoor ontstaat er in buis b, die speeltafel en windlade verbindt, een winddruppel die onder de windlade membraan m opblaast. Daardoor wordt een ventielstelsel geactiveerd: de winddruk in de drie Taschen daalt (zie blauwe pijl). Wanneer in de registrercancellen r1, r2 en/of r3 winddruk staat (dit regelt de organist met de registerknoppen), kan deze wind dus de pijp in; de pijp spreekt. In de tekening staat er alleen winddruk in r1; dus alleen de voorste pijp op de lade spreekt (bruine pijl).

Tekening 2: wordt de toets losgelaten, dan beweegt p omhoog; de winddruk in b verdwijnt, het membraan m daalt, en winddruk uit x bij de windlade zet de Taschen onder druk. De toegang tot de pijpen wordt afgesloten. De pijp op r1 spreekt niet meer.

(Tekening en uitleg uit *Rapport: de speeltafel*, november 2014, door Hans Fidom)

mechaniek ervan was nog aanwezig, de jaloezieën lagen opgeslagen in de kerk, op één na, die is gereconstrueerd. De herplaatsing betekent een belangrijke toename van expressiemogelijkheden op dit orgel; nu is ook het volume van stemmen als bijvoorbeeld de Fluit major 8' en de Cornet te beïnvloeden. Overigens staan de prestanten 16' en 8' in het front en zijn dus niet te beïnvloeden. Verder werden alle noodzakelijke werkzaamheden die bij groot onderhoud horen uitgevoerd. Het hele orgel werd schoongemaakt. Westaflex slangen werden vervangen door kartonnen windkanalen. Oude reparaties van pneumatiekbuis met plastic slang werden 'overgedaan'; sommige buizen werden gefixeerd om doorzakken te voorkomen. Membranen, ventielen, pakkingen en buisaansluitingen werden gecontroleerd op lekkage en waar nodig hersteld. De tremulanten werden gerepareerd en opnieuw afgesteld; de slecht werkende tremulant van Manuaal II was ooit 'gerepareerd' door het blad van een ijzerzaag als 'arm' te plaatsen!

Stemschade aan het pijpwerk werd hersteld; provisorische oplossingen

om bijgeluiden van pijpen (ongewenste resonanties) tegen te gaan werden ongedaan gemaakt door de pijpen te restaureren.

Intonatie aan het pijpwerk (uitgezonderd de ongelijkmatig klinkende Bazuin 16') was niet in het restauratieplan opgenomen. Niettemin heeft Bert van den Heuvel hier en daar wel intonatiecorrecties toegepast "omdat de klank daar enorm van opknapt" zoals hij zelf constateerde.

KLANKINDRUK

In anderhalf jaar tijd heeft de Stichting Vrienden van de Adventskerk uiteenlopende acties gevoerd om aan de totale kosten van deze restauratie (ruim € 170.000,-) bij te kunnen dragen. De actie 'Vol op het orgel, adopteer een pijp' bracht bijna € 40.000,- op, in totaal zijn 843 pijpen geadopteerd. De Adventskerkgemeente droeg € 60.000,- bij. Via diverse fondsen en organisaties – de namen vermelden we al in 'Toegelicht I' op p. 39 van ons novembernummer – werd in totaal € 72.250,- ontvangen of toegezegd. Een grootscheepse heringebruikneming van het gerestaureerde orgel stond gepland voor het weekend

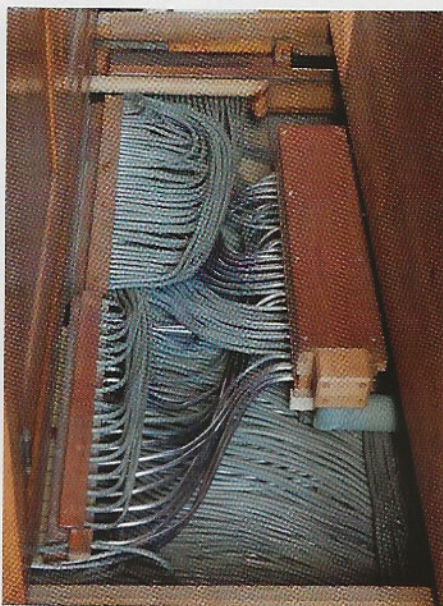

Speeltafel na de restauratie. De registerwippers uit 1981 zijn naar de rechterzijkant verhuisd, de crescendoklok is terug op zijn oude plek.

Achterzijde speeltafel met horizontaal de koppelapparaten.

De ruimte tussen speeltafel en orgel met loden pneumatiekbuizen. Na het weghalen van de afdekplank wordt rechts het extra relais zichtbaar dat tijdens de restauratie is aangebracht.

van 30 oktober t/m 1 november 2020. Helaas gooide de tweede coronagolf roet in het eten en bleven de festiviteiten beperkt tot een online presentatie (met Sander Zwiep als presentator) en een openingsconcert op 30 oktober dat inmiddels door meer dan 2200 belangstellenden is gevolgd en nog steeds kan worden bekeken. Een week voor de ingebruikneming werd ik gastvrij ontvangen door organist Simon Stelling en registrant Alexander Schippers. Zij voerden

voor uw eindredacteur het gehele programma van het openingsconcert uit, met als toegift een door mij gevraagd werk van Reger. Een maand eerder had Simon mij het orgel al gedemonstreerd en had ik geconstateerd – ondanks het toen nog ontbreken van het pedaal – dat de orgelklank er enorm op vooruit was gegaan. Nu het werk helemaal klaar was, kon ik niets anders dan vaststel-

len dat het instrument echt een metamorfose heeft ondergaan. Hoe helder en transparant klinkt alles nu! Niet te vergelijken met de situatie vóór de restauratie, toen het orgel toch een beetje klonk “alsof er een grauwsluijer overheen lag”, in de woorden van Simon.

Het ingebruiknameprogramma bevatte werken uit Duitsland, Engeland en Frankrijk. Met Bachs *Praeludium in Es gr.t.* liet Simon horen hoe fraai belijnd en doorzichtig Bach op dit orgel kan klinken. Het gebruik van het plenum van Manuaal I, aangevuld met Trompet 8', gaf mij associaties met de klank van een Johann Andreas Silbermann-orgel. De Trompet overheerst niet maar mengt goed met het plenum.

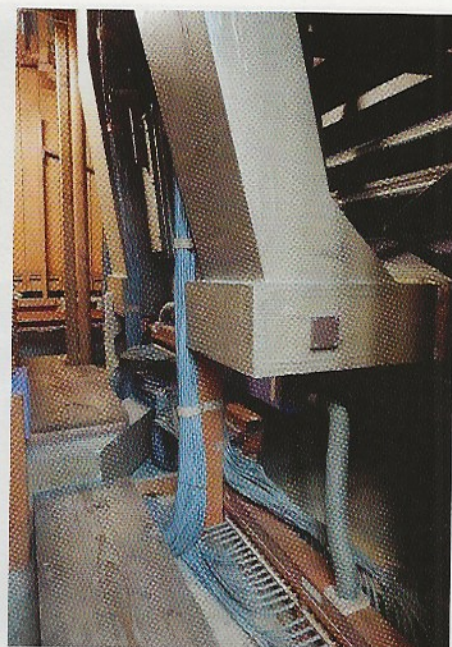
Een andere verrassende ervaring had ik bij het bekende Cantilena uit Rheinbergers elfde Sonate. Dat had niet zozeer met de solostem te maken als wel met de begeleiding. Het was of ik een hoorngroep uit een symfonieorkest hoorde! Het bleek een combinatie van Gedekt 8', Holpijp 8', Gemshoorn 8' en Fluit Major 8' te zijn. Vier 8-voets registers die samen als één instrumentengroep klinken! Het was voor mij het meest overtuigende bewijs van het door Hans Fidom geïntroduceerde begrip 'Verscheidenheid in eenheid' als kenmerk van het moderne orgel.

In het arrangement van het *Voorspel tot de opera Lohengrin* van Richard Wagner kon Simon de orkestrale kwaliteiten van het orgel ten volle benutten. Met de nu ook herstellende zwelinrichting van Manuaal I is een maximum aan expressie mogelijk. De openingsdelen van Händels *Orgelconcert* opus 4 nr. 2 boden de mogelijkheid om het samenspel tussen orgel en orkest na te bootsen met op Manuaal I ('orkest') de prestanten 8', 4' en 2' en op Manuaal II ('solo-orgel') de combinatie Roerfluit 8', Nachthoorn 4' en Flageolet 2'. Hoe prompt de pneumatische tractuur nu reageert is goed te zien op de YouTube-registratie van het openingsconcert. In S.S. Wesley's *Air and Gavotte* traden

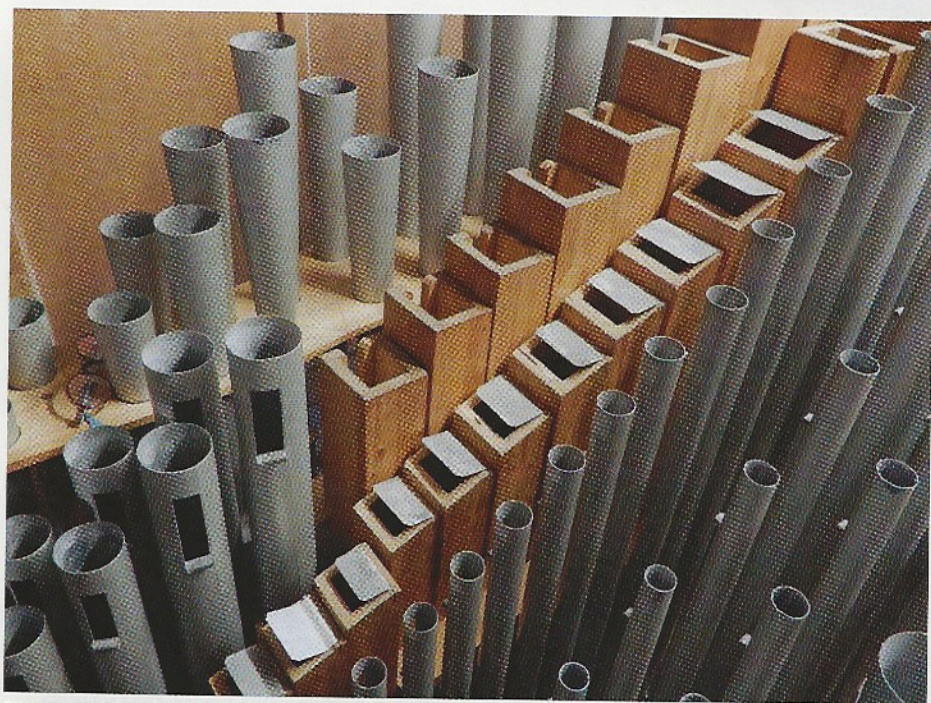
Hoofdwerk met opnieuw aangebracht zweljaloezieën en kartonnen windkanaal voor de Cornet.

Windkanaal van magazijnbalg naar Manuaal II.

Bekers van de Bazuin 16' in afwachting van herplaatsing.

Pijpwerk van Manuaal I met o.m. de Holpijp 8' (met stemklepjes), daarachter de Fluit major 8'.

twee van de meest karakteristieke stemmen van het orgel naar voren: de zangerige Jubalfluit en de heldere Clarinet van Manuaal II. Die laatste klonk net zo fraai als de Klarinet van het vroegere Prinsessekerkorgel. Hoe prachtig een 'naadloos' crescendo op dit instrument is te realiseren, wordt duidelijk als je 'Nimrod' hoort, de bekendste variatie uit de *Enigma Variations* van Elgar. De beide zweltreden, de rolzweller en de koppeltreden bewijzen hier hun nut.

Dat een Franse 'Grand Jeux'-registratie op dit orgel mogelijk is, was te horen in de bewerking van Claude Balbastre van *La Marseillaise*, waarbij de tongwerken optimaal aanspraken. Voor de Franse romantiek, met name Franck, vind ik het Steinmeyer-orgel niet helemaal de juiste 'tongval' hebben, maar Viernes *Carillon de Westminster* kwam niettemin goed tot zijn recht. Met enige creativiteit zijn de Franse registratievoorschriften goed te vertalen, zoals Simon bewees door

voor de voorgeschreven viervoets tongwerken de uitgebouwde octaafkoppel van Manuaal II te gebruiken. De privé-toegift, *Melodia* uit Opus 59 van Max Reger, maakte voor mij duidelijk dat in Alphen aan den Rijn een van de meest geschikte orgels staat voor een stijlgetrouwe uitvoering van zijn muziek!

Al met al durf ik de stelling wel aan dat het Steinmeyer-orgel in Alphen nog nooit zo goed geklonken heeft

als nu, dankzij de restauratie door Elbertse Orgelmakers. We zien met verlangen uit naar de tijd waarin we het Alphense Steinmeyer-orgel weer live kunnen beluisteren. Zowel het instrument als organist Simon Stelling zijn er klaar voor.

BRONNEN EN LITERATUUR

- Simon Stelling, 'Het orgel in de Adventskerk te Alphen a/d Rijn', *De Orgelvriend*, 28/9 (september 1986)
- Orgelcommissie Adventskerk, *25 Jaar concerten op het Steinmeyer-orgel Adventskerk Alphen aan den Rijn 1976-2001*. Alphen aan den Rijn, 2001
- Orgelcommissie Adventskerk, *Geschiedenis en achtergronden van de concerten op het Steinmeyer-orgel sinds 1976*, z.j.
- A. van Beek e.a., *Eindrapport Orgelcommissie der Nederlandse Hervormde Kerk*, d.d. 27 april 1984
- Brief Simon Stelling aan 'Orgelcommissie Ned. Herv. Kerk' d.d. 19 maart 1986
- Hans Fidom, *Miskend, verguisd & afgedankt - Nederlandse orgels uit de vroege 20ste eeuw*, Aprilis, 2006
- Hans Fidom, *Het Steinmeyer-orgel in de Adventskerk te Alphen aan de Rijn. Rapport: de speeltafel*, november 2014
- Hans Fidom, idem, *Aanvullend rapport*, juni 2016
- Alexander Schippers en Jaap Sonneveld, *De restauratie van het Steinmeyer-orgel*, Alphen aan den Rijn, 2020
- Mondelinge informatie van Bert van den Heuvel (Elbertse Orgelmakers) en Simon Stelling

Met dank aan Hans Fidom, Bert van den Heuvel, Alexander Schippers en Simon Stelling. Een opname van de *Melodia* van Reger, gespeeld door Simon Stelling, staat op [YouTube.nl](https://www.youtube.com/watch?v=...).

Alphen aan den Rijn, Adventskerk (PKN)

Bouwer: G.F. Steinmeyer & Co., Oettingen, N° 1341, 1922

Restauraties: Fa. J. de Koff & Zn. ca. 1960; Vermeulen Orgelbouw Alkmaar 1981; Elbertse Orgelmakers bv 2020

Manuaal I (C-g³)

Prestant*	16'
Prestant*	8'
Gedekt	8'
Holpijp	8'
Gemshoorn	8'
Viola di Gamba	8'
Fluit major	8'
Octaaf	4'
Holfluit	4'
Quint	2 1/2'
Octaaf	2'
Cornet D**	V
Mixtuur	III-IV
Fagot	16'
Trompet	8'

Manuaal II (C-g³, uitgebouwd tot g⁴)

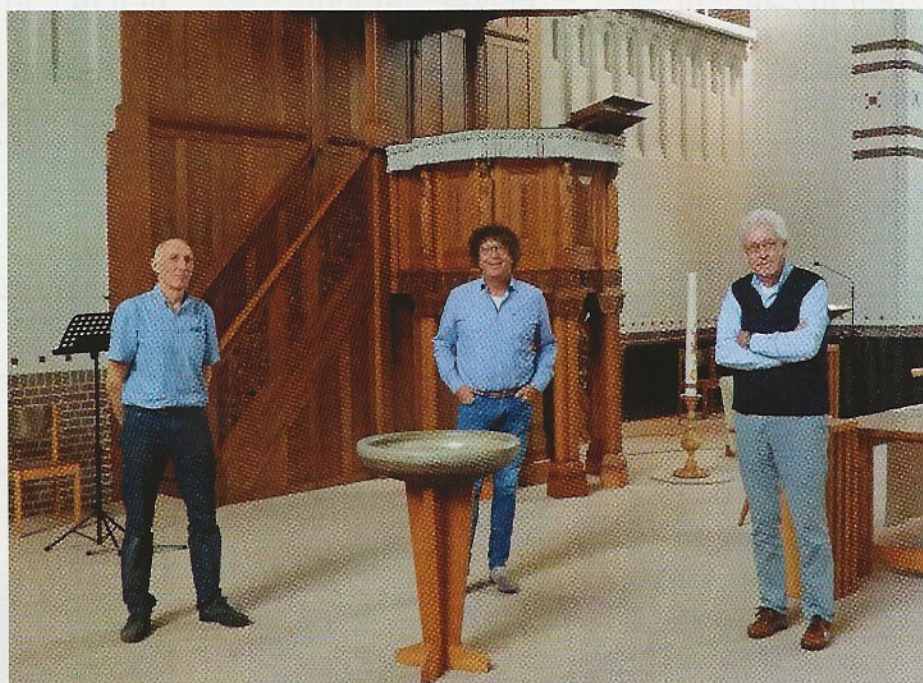
Bourdon	16'
Vioolprestant	8'
Viola	8'
Salicionaal	8'
Vox coelestis	8'
Roerfluit	8'
Jubalfluit	8'
Prestant	4'
Nachthoorn	4'
Flute dolce	4'
Nasard**	2 1/2'
Flageolet	2'
Sexquialter	II
Clarinet	8'
Hobo	8'
Tremolo	

Pedaal (C-f¹)

Prestant	16'
Subbas	16'
Gedekt (tr. Bourdon)	16'
Octaafbas	8'
Fluitbas	8'
Octaaf	4'
Bazuin	16'
Trompet	8'

Koppelingen en speelhulpen

Klavieerkoppel
Pedaal - I
Pedaal - II
Melodie Koppeling
Suboctaaf Koppeling I
Superoctaaf Koppeling II
Suboctaaf Koppeling II - I
Superoctaaf Koppeling II - I
Afsluiter tongwerken
Afsluiter Mixtuur
Afsluiter Klavier 16'
Registerzweller uit
Handregisters uit
Zwel Klavier I
Zwel Klavier II
Crescendo (rolzweller)
Pianopedaal II
2 vrije combinaties

V.l.n.r. Bert van den Heuvel (Elbertse Orgelmakers), Simon Stelling en Jan de Kruijf, voorzitter van de Stichting Vrienden van de Adventskerk.

